

Каганов Ю.О.

Запорізький національний університет

«РІЗНОМИСЛЕННЯ» СТУДЕНТІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1967–1969 рр.

У статті аналізуються прояви т.зв. «антирадянської поведінки» серед студентів механіко-математичного факультету Харківського державного університету в 1967–1969 рр. Описується створення «дискусійного клубу» 1967 р. та інспірування «єврейської організації» 1969 р. На підставі проведених автором інтерв'ю з безпосередніми учасниками подій верифікується та корегується інформація КДБ УРСР, спрямована в ЦК Компартії України. В контексті суспільно-політичної ситуації в радянській Україні відтворюються методи роботи КДБ, аналізуються настрої у студентському середовищі та доводиться утопічність проєкту з формування уніфікованого молодіжного середовища.

Ключові слова: Харківський державний університет, «різномислення», КДБ, студентство.

Постановка проблеми. В останнє десятиріччя в історіографії набуває популярності та концептуалізації термін «різномислення» як альтернатива терміну «інакомислення» [7]. Під останньою дефініцією, як правило, розуміються погляди або вчинки людей, що протистояли системі та (або) були наближені до дисидентської діяльності. Натомість термін «різномислення» є більш релевантним щодо переважної більшості населення СРСР, яке сприймало дійсність не цілком догматично, але водночас не формулювало ідей щодо зміни системи. У такий спосіб категорія «різномислення» сприяє відходу від спрощеного бінарного поділу всього радянського суспільства на тих, хто підтримував систему і тих, хто виступав її опонентом.

Корінь «різно-» підкреслює існування поглядів, позицій, які відрізняються від офіційних установок. Борис Фірсов так визначає сфери вживання понять «різномислення» і «інакомислення». У першому випадку людина приступає до реконструкції картини світу, не пориваючи з ідеєю, яка конститує цей світ, що не заважає йому бути її серйозним критиком. У другому випадку ментальна картина світу радикально змінюється під впливом іншого типу влаштування суспільного життя [7, с. 180].

На прикладі кількох гучних епізодів, пов'язаних із Харківським державним університетом, проілюструємо форми і прояви «різномислення» серед студентів механіко-математичного факультету в 1967–1969 рр.

Постановка завдання. Отже, мета статті – аналіз проявів «антирадянської поведінки» серед студентів механіко-математичного факультету Харківського державного університету в 1967–1969 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Харківський університет, заклад з багатими академічними традиціями, в середині 1960-х – середині 1970-х років, ставав, з умовним інтервалом в один рік, осередком викривання чергової «антирадянської» групи студентів. Залежно від суспільно-політичної ситуації в країні, масштаб і результат такого «викривання» різнився.

Сухою мовою документа, інформаційного повідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК Компартії України від 5 жовтня 1967 р. під грифом «таємно» (гриф скасовано у 2013 р.), який відклався в Галузевому державному архіві СБУ: «у вересні 1967 р. Управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР по Харківській області розкрита і шляхом профілактики припинена шкідлива діяльність групи студентської молоді, яка виношувала наміри створити на нелегальній основі т.зв. «дискусійний клуб» для обговорення соціологічних і політичних питань. Ініціатором і натхненником цього клубу виявився Ситницький Олександр Абрамович, 1948 р.н., член ВЛКСМ, студент 2-го курсу металургійного факультету Харківського політехнічного інституту [2, арк. 308].

Однодумцями в документі називаються також студенти механіко-математичного факультету Харківського державного університету, члени

ВЛКСМ: Бархаєв Юрій Павлович, 1947 р.н. і Добрусін Михайло Володимирович, 1948 р.н., які, у свою чергу, «кооптували 6 студентів вищих навчальних закладів м. Харкова для роботи у клубі», а саме: студентів 2-го курсу Харківського державного університету, членів ВЛКСМ Гаєва Євгена Олександровича, Кореневського Михайла Залмановича, Тітова Віктора Миколайовича, студента 4-го курсу ХДУ Соколянського Анатолія Олександровича і студентів 2-го курсу Інституту радіоелектроніки Бейліна Олександра Мироновича і Дзигана Віктора Польєвича [2, арк. 308–309].

Зняття грифів до значної кількості документів КДБ та уможливлення в нинішніх умовах отримання доступу до першоджерел в ГДА СБУ відкриває дослідникам суттєві резерви для заповнення фактографічних лакун та на цій підставі нових інтерпретацій багатьох суспільно-політичних процесів. Разом з тим розсекречені документи КДБ являють собою здебільшого аналітичні та узагальнюючі матеріали спецповідомлень і донесень КДБ до ЦК Компартії України і не можуть замінити протоколів допитів безпосередніх учасників подій, які залишаються недоступними науковцям. З огляду на цю обставину, а також враховуючи методи фальшування, приписування та імітації гучних справ з боку КДБ, документи органів держбезпеки потребують не менш уважного критичного аналізу, аніж матеріали іншого походження. Прагнучи здійснити верифікацію обставин справи, автор статті використав можливості усного інтерв'ювання безпосередніх учасників подій, які є фігурантами справ, описаних у документі КДБ.

Автор висловлює вдячність за надані інтерв'ю (особисті зустрічі, телефонний, скайп-зв'язок, електронна пошта): Геннадію Семенову (м. Запоріжжя) [3], Євгену Гаєву (м. Київ) [4], Михайлу Добрусіну (Каліфорнія, США) [5], Олександрі Ситницькому (Каліфорнія, США) [6].

На підставі інтерв'ю з учасниками ми спробували реконструювати події, які, попри локальний характер, дають суттєві аргументи для інтерпретації радянського суспільства 1960–70-х рр.

Свідчення учасників подій показують, що КДБ наводило вигадані шаблони дискусій і мотивації. Насамперед, інтерв'юери заперечують масовість групи і, за свідченнями О. Ситницького (нині поет-перекладач, проживає в США), двоє з «учасників клубу» (В. Тітов, А. Бейлін) є приписаними КДБ до цієї справи, вочевидь, з метою доведення організованого характеру групи [6].

Судячи з тексту документа, учасники клубу збирались у вільних від занять аудиторіях, кафе університету і приватних квартирах, де обговорювали різні соціологічні і політичні проблеми та події. У ході дискусій розглядались такі питання: ідеальне суспільство майбутнього, суспільна свідомість, однопартійна і багатопартійна системи державного управління, роль у цій системі «бюрократії» і «технократії». Як наголошувало КДБ, розглядалось питання про багатопартійну систему і спотворено тлумачились окремі події всередині країни і політика КППРС [2, арк. 309].

На підставі інтерв'ю нами з'ясовано, що «дискусійний клуб» постав у рамках новоствореного факультету громадських професій Харківського державного університету, який очолила Валентина Іларіонівна Астахова, в майбутньому доктор історичних наук, фундатор і ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Природно, що ліберальний дух цього факультету швидко привернув до нього увагу студентів різних факультетів, що мали допитливий розум і прагнули до дискусій, у тому числі студентів механіко-математичного факультету, які фігурують у вищенаведеному документі [4].

Факультет виник у умовах реабілітації соціологічної науки, яка тривалий час поряд з генетикою знаходилась під тавром буржуазних звинувачень, а в середині 60-х рр. стала модним науковим напрямом. Саме захоплення соціологією дало поштовх створенню дискусійного клубу. За свідченнями його учасника О. Ситницького, обставини виглядають таким чином: «в якості групового «диплома» ми повинні були створити анкету, де вивчалась ефективність роботи комсомольської організації ХДУ. Ось це і обговорювалось. Однак справа зайшла далеко, і тоді ми стали читати книги із соціології, включаючи самвидав, і на зборах їх обговорювали, хтось доповідав по темі, і тут пішли розмови в контексті шістдесятництва і лібералізму того часу, говорили про відновлення ленінських ідей, спотворених Сталіним» [6].

Головний мотив створення клубу, за словами його учасників, полягав у невгамовній цікавості, у прагненні розібратися у протиріччях між теорією і практикою, між задуманою політичною системою та її втіленням у життя. «Відчуття протиріччя між теорією і практикою – нормальні відчуття для молодої шукаючої людини», наголошує Євген Гаєв, нині доктор технічних наук, професор Національного авіаційного університету [4].

«Ми знаходились в омані, що система може бути реформована, її слід тільки підрихтувати.

Ніяких революцій чи багатопартійної системи ми не обговорювали. Це і так було ясно <...> Товаришу Шелесту вони набрехали. Нічого подібного ми не обговорювали, а обговорювали Критику Розуму Канта, «Технологію влади» Авторханова, проблему звільнення селян, Хартію вольностей», – зазначає О. Ситницький [6].

Усвідомлюючи обмежене коло зацікавлених у цих розмовах, частина учасників створила вузьке коло, пізніше назване КДБ «дискусійним клубом». При цьому ніхто не вживав особливих заходів обережності й обачності, не ухитився у підпілля. «Це був романтичний період захоплення вільними ідеями, певний лібералізм викладачів на молодших курсах», – згадує Євген Гаєв [4].

Учасник клубу Михайло Добрусін, нині програміст у Каліфорнії, додає, що значна частина розмов стосувалася єврейського питання, з огляду на загострення відносин між СРСР та Ізраїлем в умовах шестиденної війни 1967 р. [5]

Важливо наголосити, що студенти не обговорювали жодних питань про форми і методи боротьби і не мали наміру організуватися або закликати до спротиву. Михайло Добрусін чітко обґрунтовує мотиви такого вектору мислення: «Для того, щоб боротися, потрібно сформулювати, за що ти борешся. У нас не було такого розуміння. Можна порівняти це з нинішньою ситуацією в Росії, коли за необхідності делегітимізувати будь-яку антивладну ініціативу, говорять: якщо не Путін, то хто? Ми розуміли, що всяка боротьба пов'язана з тоннами пролитої крові, питання: що в сухому залишку? До того ж залишався у старшого покоління ще живим страх, пов'язаний з голодомором і сталінськими репресіями». «У моєї бабусі й дідуся був туалет у дворі. Тоді замість туалетного паперу користувались газетами. Коли я йшов у туалет, то бабуся і дідусь ретельно дивились на клаптик паперу, щоб я не використав перші сторінки, де були портрети вождів. За це могли раніше посадити на 10 років», – згадує М. Добрусін [5].

Ці прагматичні і логічно вивірені антимілітаристські настрої харківської молоді чітко контрастують із мотивацією молоді Західної України, яка визнавала пріоритетним збройний шлях боротьби, без прорахунку наслідків, маючи досвід підпільної боротьби в УПА батьків і родичів.

За спогадами учасників, у групі не існувало формального лідера, а виділення в цій ролі

О. Ситницького стало вигадкою КДБ, якому був потрібний лідер для демонстрації інституційованого характеру студентського об'єднання.

Серед тем, які обговорювалися студентами, не звучало українське національне питання. Українці і росіяни не диференціювалися, а розмежування відбувалося на єврейському ґрунті.

Вищенаведений документ КДБ закінчується типовим, як для таких матеріалів, висновком: «У результаті докладних бесід, проведених з ними співробітниками УКДБ, учасники клубу усвідомили свої ідеологічні помилки й хибні дії, самі дали їм принципову оцінку і запевнили, що в подальшому допускати подібного не будуть. Зокрема, один з учасників клубу в пояснення вказав: «Мої сирі, необґрунтовані ідеї, з якими я ділюся з друзями, формували у них хибні уявлення про історичний матеріалізм і політику нашої партії й уряду. Ще більшу шкоду міг принести подальший розвиток клубу на тій самій «напівлегальній основі» [2, арк. 311].

Учасники групи, які надали інтерв'ю, заперечують або ставлять під сумнів, що будь-хто давав такі пояснення і висловлював каяття. З високою вірогідністю в документі КДБ зафіксував власні формулювання, які пропонували молоді під час допитів, але вклали їх у уста студентів. У такий спосіб органи держбезпеки могли звітувати про закриття справи, в іншому ж випадку, якщо студенти не стали на шлях виправлення, то мав би розгортатися інший сценарій, під який у КДБ не вистачало фактів і підстав.

Прямої негативних наслідків для студентів описані події не мали, за винятком комсомольсько-партійних характеристик, виданих по закінченню вищого навчального закладу: «У деяких вчинках відсутній класовий підхід» (М. Добрусін, характеристика пом'якшена науковим керівником) [5], «Схильний вести демагогічні розмови» (Є. Гаєв¹) [4].

Існує версія, що шляхом допитів КДБ прагнув вийти на реальних дисидентів Харкова, з якими тією чи іншою мірою були пов'язані студенти, які закінчували школу № 27 м. Харкова, а саме – на оточення Б. Чичібабіна. Останній був пов'язаний з Г. Алтуняном, Ю. Даніелем та Є. Євтушенком.

Саме випускниками елітарної, за багатьма параметрами, 27-ої школи м. Харкова була більшість учасників «дискусійного клубу».

Середня школа № 27 була заснована в 1963 році у складі 9–11 класів для поглибленого вивчення фізики і математики при держуніверситеті відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР

¹ Стиль епохи характеризує жартівлива телеграма, яку в 1971 році надіслав Євгену Гаєву з приводу народження доньки Михайло Добрусін: «Поздравляю. Желаю хорошей характеристики роддома».

про створення спеціалізованих шкіл-інтернатів при державних університетах. З 1966 р. вона працювала у складі 7–10 класів під назвою фізико-математичної школи. Примітним був соціальний та національний склад учнів і вчителів школи. Так, у 1971–1972 рр. у школі № 27 навчалося 812 учнів, з них дітей робітників – 11,5%, дітей службовців – 90%, військовослужбовців – 8,5%. Водночас робітничий клас Харкова складав 70% від загальної кількості працюючого населення [8, арк. 52].

Склад школярів також контрастував з національним складом населення міста. В школі навчалося дітей української національності – 238 чол., або 23,9% до загальної чисельності учнів, дітей російської національності – 299 чол. (37%), єврейської національності – 254 (31,2%), інших – 21 чол. (2,5%) (на той час населення Харкова за національним складом розподілялось так: українці – 49,4%, росіяни – 41,8%, євреї – 6,1%). Серед 7 учителів математики школи 4 були єврейської національності [8, арк. 52].

Для комісії відділу науки і учбових закладів ЦК Компартії України, яка перевіряла школу у 1972 р., той аргумент, що за чотири останні роки із 816 випускників школи вступило до вищих навчальних закладів і військових училищ 796 чол., або 97,5%, виявився значно слабшим порівняно з порушеннями ідейно-політичного характеру. Зокрема, у провину колективу школи ставилось те, що навчання в ній починається о 9.30. Окрім того, «питання ідейності викладання навчальних дисциплін, виховання патріотичних та інтернаціональних почуттів, авангардної ролі комуністів у навчально-виховному процесі, ідейність у викладанні основ наук, формування комуністичного світогляду та ідейної переконаності учнів не знайшли достатнього відображення в рішеннях партійної організації, педагогічної ради та комсомольської організації школи. Документи школи, матеріали навчальних кабінетів, поза-класні заходи не розкривають досягнень робітничого класу індустріального Харкова» [8, арк. 53].

Ці тези давали владі ґрунт для простих пояснень, чому з 76 випускників школи № 27, які навчаються на механіко-математичному факультеті Харківського університету, 36 чоловік єврейської національності не беруть участь у громадсько-політичній роботі вузу, а протягом 1967–1970 років випускники школи «допускали ідейні збочення». Серед них – Альтшуллер М.С., виключений з комсомолу і університету, на двох – Файнгольда М.І. і Канівського З.І. накладено комсомольські стягнення [8, арк. 55].

Ставлення органів держбезпеки до того чи іншого антирадянського прояву залежало не тільки і не стільки від «складу злочину», а обумовлювалося суспільно-політичним кліматом у державі. Після радянського вторгнення в Чехословаччину в 1968 році в СРСР відбувається придушення свобод і черговий етап «закручування гайок».

Враховуючи, що студентське середовище виявилось найбільш чутливим до подій «Празької весни», висловлюючи в різний спосіб свій протест, контроль за молоддю стає одним із пріоритетів КДБ. Це відслідковується за частотністю документів із доповідями у ЦК, спецповідомленнями, операціями, заходами профілактики осіб тощо, які зберігаються в ГДА СБУ.

Саме в цих умовах у Харківському державному університеті, на вищезгаданому механіко-математичному факультеті, в 1969 році розгорнулися події, які наочно продемонстрували, що міра покарання залежить не від серйозності «справи», а від суспільно-політичного та ідеологічного контексту.

Головними фігурантами стали студенти Геннадій Семенов, Марк Альтшуллер і Семен Хобод (останні двоє – комсомольці). Сповнені критичного мислення, вони обговорювали в найманій квартирі Г. Семенова і Ю. Баранника, в університеті, інших місцях різні теми, зокрема єврейське питання, еміграцію в Ізраїль (поширений вислів: «євреї – це не національність, а засіб пересування»). Також предметом дискусій студентів були історичні сюжети, зокрема репресії, табори. До розмов долучалися також ще 5–6 студентів, однодумців [3].

«Хоча, – згадує Геннадій Семенов, – після подій 1968 р. в Чехословаччині у нас зникла ілюзія, що систему можна «підрехтувати», сам стиль розмов тяжів до іронічного, був сповнений анекдотами. Радянську владу ми називали «Софья Властьєвна» (від російського – «советская власть»). Диявол боїться не сили, не ненависті, не аскези, а насмішки. Коли над системою починають сміятися, її кінець відносно недалекий в історичному плані. По анекдотах та реакції на них люди знаходили один одного» [3].

Якщо у випадку «дискусійного клубу» існував принаймні прообраз організації, то 1969 року у провину студентам ставили нерадянський напрямок мислення, свідомості та світосприйняття.

За допомогою звичних методів прослуховування і роботи агентів, органи КДБ взяли за цю справу, провели допити ключових дійових осіб.

КДБ переслідувало в цих подіях декілька цілей. По-перше, мали на меті показати існування певної єврейської організації (враховуючи національність ключових фігурантів справи). По-друге, одне із завдань органів держбезпеки полягало в необхідності постійно демонструвати профілактичну роботу серед молоді. Ця профілактика закінчувалася по-різному, залежно від епохи.

Слід зауважити на прикладі описаних подій, що органи КДБ прагнули діяти «чужими руками», за допомогою партійних і комсомольських органів, ректорату університету тощо. Крім того, органи не могли висвічувати своїх агентів, їм потрібно було отримати матеріали від сторонніх осіб або установ, які можна було б легально використовувати.

Саме тому було скликано комсомольські збори механіко-математичного факультету, на яких розглядалася справа Г. Семенова, С. Хобода і М. Альтшуллера. Поза сумнівом, ці збори, як і більшість радянських ритуальних процедур, не вирішували жодних питань по суті, враховуючи наперед визначений результат, розроблений заздалегідь сценарій та театралізованість виступів.

Атмосферу заходу яскраво передає замітка, опублікована 17 лютого 1970 р. в газеті «Харківський університет» під промовистою назвою «Вони і ми»: «Вони стоять перед лицем своїх товаришів і відповідають. За все одразу. За презирливе, наплювательське ставлення до комсомольської, громадської роботи. За підлі, брудні розмови в кутках. Розмови, в яких невідомо чого було більше: дрімучого обивательського невігластва чи свідомої зловорожості, прагнення очорнити, обплювати все те, завдяки чому стали вони студентами університету, комсомольцями, рівноправними громадянами великої багатонаціональної сім'ї радянських народів» [1].

Як згадує Геннадій Семенов, «ніхто не педалював на зборах єврейське питання та єврейське походження фігурантів, хоча саме це цікавило КДБ найбільше» [3].

Комсомольські збори мали, передусім, стати реакцією на сигнал з КДБ, а крім іншого, зробити акт попередження всім іншим студентам про те, що, використовуючи оруеллівську термінологію, «большой брат следит за Вами», та посяяти страх у молодіжному середовищі.

Вердикт комсомольських зборів був чітким – виключення з комсомолу М. Альтшуллера і С. Хобода та відрахування з університету Г. Семенова, М. Альтшуллера і С. Хобода.

Газетна публікація, опублікована по мотивах зборів, продовжувала «виховну» місію і давала

поради студентам: «Той, хто не знає, але щиро прагне розібратися в будь-яких складних питаннях, той звернеться по допомогу до праць класиків марксизму, до старших товаришів – викладачів, членів партійної організації, до спеціальної суспільно-політичної літератури, яка дає чіткі відповіді на найскладніші питання сучасності» [1].

Сам дух публікації в газеті відображає офіційну точку зору радянської ідеологічної системи, яка висвітлювала епізод 1969 року як виключення із загальної «нормальної» поведінки радянських студентів. У руслі ідейних правил системи і радянського дискурсу газетна публікація виховувала почуття провини і сорому шляхом осуду з боку товаришів: «І як це приємно, що дізнавшись про закулісне шипіння групки відступників, комсомольці третього курсу мехмату знайшли слова – гнівні, справедливі й розумні, – щоб засудити поведінку тих, хто забув, та й не хотів знати, до чого зобов'язує звання радянського студента» [1]. Це своєрідне послання, яке апелює до бажання індивіда бути «хорошим» або стати кращим, найтипівший метод як релігійних, так і псевдорелігійних ідеологій.

Газетне «послання» містило й конкретні поради, як виправитися і надалі стати «правовірним» студентом і викладачем: «Персональних справ на мехматі могло і не бути, якби: чітко, системно, наступально працювали агітатори академгруп (чого гріха таїти, бували випадки, коли студенти окремих груп по цілому семестру не бачили в себе агітатора); комсомольське бюро факультету повсякчасно проявляло турботу про те, щоб кожен комсомолец був бійцем, активно працював у своїй організації (на жаль, факти говорять про інше: по суті неучасть у громадському житті – типове явище на факультеті); коли б і раніше комсомольці факультету були непримиренні до окремих демагогічних виступів незрілих молодиків (встає такий собі доморослий «демагог» на семінарі і, не підготувавшись до занять, починає плести нісенітницю, але чує навколо не гнівні вигуки осуду, а смішки, мовляв, як викладач викрутиться з цього скрутного становища)» [1].

Той факт, що через рік, за спогадами випускників ХДУ, в університеті стався черговий прояв «антирадянщини» і відрахування групи студентів, засвідчує, що система наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. вже не формувала беззастережний страх серед студентства, яке, за канонічною моделлю, було покликано вдячно сприймати і засвоювати знання, вміння і навички і займати підпорядковане становище в університетській ієрархії.

Висновки. Слід зауважити, що обидві описані кампанії сталися на механіко-математичному факультеті, і це руйнує стереотипи про те, що студенти технічних спеціальностей утилітарно або байдуже налаштовані до суспільних процесів.

Використання терміну «різномислення» дає ширший коридор для інтерпретацій не тільки

лінії поведінки студентської молоді, а й в цілому феномену «радянської людини», дозволяючи уникати штампів КДБ про «антирадянські прояви» щодо будь-яких критичних поглядів та умовиводів, водночас демонструючи утопічність уніфікованого суспільного простору в радянській Україні.

Список літератури:

1. «Вони і ми». Харківський університет. 1970. 17 лютого. № 14–15.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 955. Арк. 308–311.
3. Інтерв'ю Юрія Каганова з Геннадієм Семеновим. 09.08.2017 р.
4. Інтерв'ю Юрія Каганова з Євгеном Гаєвим. 08.08.2017 р.
5. Інтерв'ю Юрія Каганова з Михайлом Добрусіним. 06.08.2017 р.
6. Інтерв'ю Юрія Каганова з Олександром Ситницьким. 04.08.2017 р.
7. Разномыслие в СССР и России (1945–2008). Сборник материалов научной конференции 15-16 мая 2009 г. / под ред. Б.М. Фирсова. СПб. Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2010. 368 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп.25. Спр. 516. 65 арк.

«РАЗНОМЫСЛИЕ» СТУДЕНТОВ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1967–1969 гг.

В статье анализируются проявления т.н. «антисоветского поведения» среди студентов механико-математического факультета Харьковского государственного университета в 1967–1969 гг. Описывается создание «дискуссионного клуба» 1967 г. и инспирирование «еврейской организации» 1969 г. На основании проведенных автором интервью с непосредственными участниками событий верифицируется и корректируется информация КГБ УССР, направленная в ЦК Компартии Украины. В контексте общественно-политической ситуации в советской Украине воспроизводятся методы работы КГБ, анализируются настроения в студенческой среде и доказываются утопичность проекта по формированию унифицированной молодежной среды.

Ключевые слова: Харьковский государственный университет, «разномыслие», КГБ, студенчество.

„ALTERNATIVE THINKING” OF THE KHARKIV UNIVERSITY STUDENTS IN 1967–1969

Displays of the so-called «anti-Soviet behavior» among the students of the Faculty of Mechanics and Mathematics of the Kharkiv State University in 1967-1969 are analyzed in the article. The establishment of a «discussion club» in 1967 and the instigation of a «Jewish organization» in 1969 are described. The information of the KGB of the UkrSSR, directed to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, is verified and adjusted on the basis of author's interviews with direct participants of the events. Methods of work of the KGB are reproduced, the mood in the student environment is analyzed, and the utopian project of forming a unified youth environment is presented in the context of the socio-political situation in Soviet Ukraine.

Key words: Kharkiv State University, „alternative thinking”, KGB, students.